

Kopecký, Milan

"Kronika" a "historie" jako literární žánry epochy renesance

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1980, vol. 29, iss. D27, pp. [51]-60

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108741>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN KOPECKÝ

„KRONIKA“ A „HISTORIE“ JAKO LITERÁRNÍ ŽANRY EPOCHY RENESANCE

Při studiu závažné otázky žánrů ve starých literaturách lze jen do nevelké míry využít někdejších, tj. středověkých, humanistických a barokních poetik. Tyto literární a řečnické teorie totiž neposkytují adekvátní obraz dobové literární praxe a ponejvíce se zaměřují hlavně na interpretaci antických teoretických názorů, zejména z Aristotelovy *Poetiky*, z některých spisů Ciceronových (hlavně *De oratore*) a Quintilianových, z rétoriky *Ad Herennium* a z Horatiovy *Ars poetica* (z tzv. *Epistuly Ad Pisones*). A pokud středověké až barokní poetiky usilují o kategorizaci, činí tak z různých úhlů, a pak se určitý žánr objevuje ve dvou i více kategoriích, např. bajku najdeme v kategorii tvorby nejen didaktické, ale i historické apod. Zároveň bývají některé termíny pojaty velmi široce, např. „hra“; jen v řídkých případech zde najdeme rozlišení ještě na hru náboženskou a světskou, a pak už postrádáme další vnitřní členění. Navíc nám poetiky z uvedených period nedávají ani dobrou oporu pro objasnění soudobých literárních proudů a směrů a v souvislosti s tím pro posuny v oblasti žánrové, patrně proto, že se pokládalo za samozřejmé a nevyžadující bližšího vysvětlení to, co právě v kultuře dominovalo.

Ze středověkých teoretiků charakterizoval „kroniku“ pozoruhodně už v 6. století Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus, autor církevní „historie“ uvedené do češtiny v době veleslavinské (1584) a několika spisů historických a encyklopedických. Ve své učebnici *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* píše: „Chronica vero que sunt imagines historiarum, brevissimaeque temporum commemorationes scripsit graece Eusebius, quem transtulit Hieronymus in latinum.“¹ Protože Cassiodorova učebnice, obsahující základy náboženského a světského vzdělání duchovenstva, byla ve středověku velmi rozšířená, ovlivňovala jeho definice „kroniky“ i další spisovatele. Jedním z nich byl Isidor Hispanský (Sevillský), který na počátku 7. století ve spise *Etymologiarum libri XX* napsal: „Chronica graece dicitur quae latine temporum series appellatur, qualem apud Graecos Eusebius Caesariensis episco-

¹ I, 17 (J. P. Migne, *Patrologia latina* 70, col. 1134); cituji podle Dušana Třeštíka, *Kosmova kronika*, Praha 1968, 67.

pus edidit et Hieronymus presbyter in latinam linguam convertit.“² Isidorova definice je poté častěji citována než Cassiodorova.

Na rozdíl od jmenovaných dvou teoretiků opomíjejí pozdější významní autoři středověkých poetik charakteristiku a žánrové zařazení „kronik“ a „historií“. Tak např. Marbod na konci 11. a na počátku 12. století se v poetice *De ornamentis verborum* zabývá hlavně uměleckými prostředky stylistickými nebo Matthieu de Vendôme se zajímá po polovině 12. století ve spise *Ars versificatoria* především o verš, jeho charakter a uměleckost. A tak z hlediska vztahu k žánrům zasluhují pozornosti zejména dva středověcí teoretikové — Beda Venerabilis a Jean de Garlande. První se nad žánry zamýšlel už na začátku 8. století v díle *De arte metrica*, v němž literární tvorbu člení na trojí *genus*: *genus activum* (kde jsou jazykově aktivní postavy), *genus enarrativum* či *imitativum* (kde je aktivní vypravěč, zpravidla sám autor) a *genus commune* či *mixtum* (kde může rozprávět střídavě vypravěč nebo autor sám a literární postavy). Je zřejmé, že „kronika“ i „historie“ by patřily do druhé oblasti, tj. ke *genus enarrativum* (dnešní epika by se v Bedově pojetí objevila ve dvou oblastech — v oblasti *genus enarrativum* a *genus mixtum*, kdežto dnešní dramatika a lyrika by patřily do *genus activum*). — Jean de Garlande ve své *Poetria* z druhé poloviny 13. století propracovává hlavně středověkou (od původu antickou) teorii tří stylů, která vycházela z Cicerona a opírala se o Vergilia a která požadovala souvztažnost typických postav s typickým prostředím, věcmi a slohovými i lexikálními prostředky, a to ovlivňovalo i volbu příslušného žánru (např. vysokým stylem měly být psány eposy, tragédie aj., nízkým stylem komedie apod.). Žánry rozlišuje J. de Garlande podle tzv. slovní formy projevu, podle úlohy autora, pravdivosti a vzbuzeného afektu, a pak se nám „kronika“ nebo „historie“ objeví v každé této kategorii, a dokonce v určité kategorii i několikrát; srov. kategorii slovní formy, kde Jean de Garlande rozlišuje prózu technografickou neboli naukovou, historickou neboli vyprávěcí, dále epistolární a konečně rytmickou, tedy „kronika“ a „historie“ by mohly být s výjimkou prózy epistolární zařazeny do každé z těchto kategorií. — Připomenout je také třeba autora nejrozšířenější středověké poetiky — Gafreda de Vinsauf (Geoffrey de Vinsauf), který svůj spis *Poetria nova* vytvářel jako protiklad (proto „nova“) antické poetiky, především horatiovské. Z jeho díla vzniklého kolem roku 1210 byly pro autory „kronik“ a „historií“ užitečné především výklady o technice literární práce.³

Termínů „kronika“ a „historie“ se od původu užívalo hlavně pro spisy s historickou tematikou. Chceme-li se dopracovat k významu těchto termínů a k event. rozdílu mezi nimi, musíme naše zkoumání zúžit. Nabízí se k tomu nejvíce česká literatura období renesance, v němž vzniklo a bylo vydáno

² 5, 28, 1 (edice W. M. Lindsaye z r. 1911); cituji podle D. Třeštika, op. cit., 67.

³ K poetice Gafreda de Vinsauf i k dalším středověkým literárním teoriím srov. spis Edmonda Farala *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris 1924, a nově spis Jozefa Minárika *Středověká literatura*, Bratislava 1977, 21–46.

⁴ O spisech tohoto typu z ostatních period staročeské literatury viz v mém článku *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenské*, Sborník prací FF BU 1967, D 14, 49–66.

množství „kronik“ a „historií“.⁴ Na samém jeho počátku je vytištěna *Kronika trojanská* (1468⁵), vydaná mezi prvotisky ještě r. 1485, roku 1510 tiskne Mikuláš Konáč z Hodiškova *Českou kroniku*, roku 1537 vychází v Norimberku *Kronika česká* od Bohuslava Bilejovského, ve vlasti pak vycházejí v krátké době tři let tři kronikařské práce — r. 1539 Kuthenova *Kronika o založení země české*, r. 1541 Hájkova *Kronika česká* a Sobjkův překlad Carionovy *kroniky* (jež byla později — r. 1584 a 1602 — vydána znovu ve verzi Veleslavínově), atd. U tohoto stručného a vědomě neúplného výčtu stojí za povšimnutí, jaký je cizojazyčný ekvivalent těch titulů (event. formulí je zastupujících), jimiž čeští překladatelé označili své spisy. V případě *Kroniky trojanské* (srov. incipit „Tuto se počíná předmluva [. . .] na Kroniku trojanskou etc.“ nebo explicit „Skonává se tato Kronika trojanská [. . .]“ aj.) je to *Historia destructionis Troiae* od Quidona z Columny, v případě Konáčova tisku Sylviova *Historia Bohemica*, v případě spisu Burjána Sobjka z Kornic *Chronica Jana Cariona*. Českým slovem „kronika“ je tedy dvakrát vyjádřen latinský termín „historia“, v jednom případě dochází k terminologické shodě. Srovnávací materiál je třeba rozšířit na období popularizovaného humanismu, v němž tvorba s historickou tematikou zaujímá přední místo zásluhou vzdělaného historika a nejvýznamnějšího tiskaře 16. století — Daniela Adama z Veleslavína.

Dedikování svého překladu Carionovy *Chroniky* z r. 1584 Petru Vokovi z Rožmberka odůvodňuje Veleslavín tím, že Petr Vok je milovníkem „historií a hodnověrných kronik“. Nás na této formulaci zajímá, zda se v ní nacházejí synonyma nebo zda Veleslavín cítil významový rozdíl mezi „historií“ a „kronikou“. Ke kladné odpovědi o výskytu synonym by nás mohlo svádět zjištění, že Veleslavín užívá synonym velmi často, bližší studium však ukazuje, že jde spíše o synonymické výrazy s určitým, byť jemným významovým rozdílem. Pro zjišťování tohoto rozdílu se nabízejí nejdříve tituly spisů.

Také tituly mají svou poetiku, a proto si připomeňme tituly knih s historickou tematikou vyšlých z veleslavínských tiskáren: *Kalendář historický* (autor Veleslavín; 1. vyd. 1578, 2. vyd. 1590); *Kronika světa* (Veleslavínův překlad spisu Jana Cariona *Chronica*; 1. vyd. 1584, 2. vyd. 1602); *Politia historica* (Veleslavínův a Kocínův překlad *Regentenbuchu* Jiřího Lauterbecka; 1. vyd. 1584, 2. vyd. 1606); *Kroniky dvě o založení země české* (Veleslavínův překlad díla Eneáše Sylvia Piccolominiho *Historia Bohemica* a nová edice *Kroniky* [. . .] Martina Kuthena ze Šprinsberka; 1585); *Kronika mozkeuská* (Hoziův překlad spisu Alexandra Guagniniho *Omnium regionum Moschoviae monarchae subiectarum* [. . .] *descriptio* [. . .]; 1. vyd. 1590, 2. vyd. 1602); *Historia židovská* (Plácelův překlad německé rukopisné adaptace „historie“ Josefa Flavia od Václava z Kaliště a z Ottersfelda; 1592); *Historie církevní* (Kocínův a Veleslavínův překlad spisu Eusebia Pamphila *Historia ecclesiastica* a spisu Flavia Magna Aurelia Cassiodora *Historia ecclesiastica tripartita*; 1594); *Kronika turecká* (Kocínův překlad díla Johanna Leunclavia *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae* [. . .]; 1594); *Cyropaeidia, hodnověrná starožitná historia* (Gynterrodův překlad Xenofontovy *Kýrú-*

⁵ O otázce roku vydání Trojanské kroniky a vůbec o počátcích českého knihtisku se v posledních letech rozvinula diskuse, o níž srov. můj *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*, Praha 1978, 36—44.

paideie; 1605). V tomto seznamu je *Kalendář historický* jediným dílem originálním, přestože i zde měl Veleslavín určité vzory (zejména německý kalendář Ebrův a latinský kalendář Lupáčův, vyšlý sice šest let po díle Veleslavínově, ale Veleslavínovi známý z výuky jeho univerzitního předchůdce Prokopa Lupáče z Hlaváčova), ostatní jsou překlady a adaptace v dobovém slova smyslu: text bývá místy překládán dosti volně, někdy zestručňován, a jinde naopak rozhojňován samostatnými přídávky. Jde-li nám však o významové odlišení slova „kronika“ od „historie“, ponecháme stranou jednak „kalendář“ jako označení spisu registrujícího kalendářním pořádkem různé pamětihodné události většinou bez jejich hodnocení, jednak spis *Politia historica*, jehož meritum spočívá především v oblasti veřejně správní (byla to rukověť pro obecní a státní správu). Jinak se v uvedených titulech objevuje většinou slovo „kronika“ (dvakrát jako ekvivalent latinského „historia“), kdežto ve čtyřech případech, kdy autory pramenů byli antičtí spisovatelé (ať už z antiky pohan-ské, nebo raně křesťanské), slovo „historie“ nebo „historia“.

V rámcových částech Veleslavínových tisků s historickou tematikou se slova „historie“ a „kronika“ objevují tak často, že to vzbuzuje dojem o jejich užívání promiskue. Místy vzniká opozice mezi křesťanskými „historiemi“ („Písem svatých historie“) a pohanskými „kronikami“, ale jinde najdeme zase spojení „pohanské historie“. V *Předmluvě o užitečných bedlivého čítání historií a kronik*, tj. v předmluvě ke Carionově kronice, jsou pohanská a křesťanská dějepisy uvedeny na společného jmenovatele, když se vypisují rozdíly mezi „historiemi svatými a pohanskými“. Přínosem k řešení této otázky může být i překladatelská praxe. Uvedu proto dvojí český překlad Carionovy pasáže, v níž se dvakrát vyskytuje slovo „historiae“:

Carion v latinské verzi Hermanna Bonna (Halle 1537):

„Quanquam multis de causis, quas postea enumerabimus, ex aequo omnibus conducatur lectio *historiarum*, tamen praecipue ad reges magnosque principes pertinet, eorumque libri merito dici possunt *historiae*, quod in primis utilis et necessaria earum est cognitio illis omnibus, qui in republica administranda versantur.“

Sobkova verze *Kniehy kronik* (Litomyšl 1541):

„Ačkoli z mnohých příčin všem zároveň náleží čítanie *kronik*, však mimo jiné všechny lidi zvláštěně to králům a velikým vrchnostem náleží, a hodně mohou *kroniky* slouiti jejich knihy.“

Veleslavínova verze *Kroniky světa* (Praha 1584):

„Ačkoli všechněm lidem vůbec potřebné a užitečné jest čítání *historií* a *kronik* z mnohých příčin, kteréž se doleji oznamí, však předně a nejvíce náleží to knížatům, králům, velikým panům, vrchnostem a správcům tohoto světa, jakož pak *historie* a *kroniky* obzvláštěně jsou a slovou knihy královské a knížetčí.“

Vidíme, že slovo „historiae“ překládá Sobek slovem „kroniky“, kdežto Veleslavín slovy „historie a kroniky“, jež tedy nejsou synonymy. O rozdílu mezi nimi svědčí *Zavírka této kroniky* (tj. Carionovy):

„V *kronice* pořádně obsaženy býti mají všechny znamenitější věci a paměti hodné přihody: tak aby v ni jistý pořádek let světa a obzvláštní proměny jak království světského, tak i duchovního, to jest církve a náboženství, a co kdy velikého aneb neobyčejného na lidi přicházelo, zřetelně a patrně co na nějaké tabuli spatřný a shledány býti mohly. Není zajisté možné, aby to všechno, což se kdy v světě dálo, anobřž ani jednoho království přihody a proměny v jedné knize, jakkoli veliké, obširné a dlouhé, zavřiti a obsáhnouti se měly: a to pro množství rozličných příčin a cirkumstancí, kteréž se při všech věcech zbíhají a prvotně šetřiti se mají. Takř jsou *historie* psáli Herodotus, Thucydides, Xenophon, Livius etc. Jiní nemohou se honositi tím jménem, že by *historici*

byli, ale jsou toliko prostí kronikáři, kteříž ty věci a proměny, ješto se kde staly, krátce toliko a zdaleka ukazují, a časy aneb léta pokládají, co se kdy zběhlo, tak že rozumný čtenář vždy netuší z toho pochopiti a k svému naučení napomenouti se může.“⁶

Z citátu poznáváme, že rozdíl mezi termíny „historie“ a „kronika“ je kvalitativního rázu — Veleslavín jako „historie“ označuje především spisy s vysokou odbornou úrovní, kdežto ostatní dějepisné knihy jsou pro něho (i když v tom není důsledný) „kroniky“. Dochází zde tedy k určitému posunu v porovnání s raným feudalismem, kdy rozdíl mezi „kronikou“ a „historií“ byl především ve stylu: styl „kroniky“ byl prostý, kdežto styl „historie“ ozdobný.⁷ Svědčí o tom např. pasáž z prologu spisu Gervasia z *Canterbury Chronica maior* z konce 12. století: „Historici autem et cronici secundum aliquid una est intentio et materia, sed diversus tractandi modus est et forma varia. Utriusque una est intentio, quia uterque veritati intendit. Forma tractandi varia, quia historicus diffuse et eleganter incedit, cronicus vero simpliciter graditur et breviter. ‚Proicit‘ historicus ‚ampullas et sequipedalia verba‘; cronicus vero ‚silvestrem musam tenui meditatur avena‘. Sedet historicus ‚inter magniloquos et grandia verba serentes‘, at cronicus sub pauperis Amiclae pausat tugurio ne sit pugna pro paupere tecto.“⁸ V citátě je výborně vystižen dobový rozdíl ve stylu historika a kronikáře: první píše „obširně a elegantně“, druhý „prostě a krátce“.

Pokud jde o Veleslavína, pokládal se — v soulase se svým a vůbec s dobově podmíněným vymezením „kronik“ a „historií“ — za kronikáře, jehož povinností bylo vypsat v časové posloupnosti přesně minulé události, které by čtenáři přinášely poučení jako návod k mravněmu životu. K úkolům kronikáře podle něho patřila i schopnost uvážlivého výběru z předlohy, jak o tom sám píše ve zmíněné *Závěrce* své verze Carionova světově proslulého spisu:⁹

„Takž i já v této kronice toliko jsem jako summovně a krátce sebral, což mi se znamenitějšího býti vidělo a zdálo. Někde jsem i příčiny proměn ukázal, abychom se v podobných příhodách tím bedlivěji na paměti měli a opatrovali. Dále pak jací jsou užítkové této kroniky a co dobrého z jejího čítání lidem přijíti může, toho jsem napřed v předmluvě obširněji dotknouti nepominul, čehož mi se tuto podruhé opakovati nevidí za potřebné.“¹⁰

Avšak rozbor celé dějepisné práce Veleslavínovy i jeho organizátorské činnosti v této oblasti dokazuje, že Veleslavín nebyl pouhým kronikářem, zejména tam, kde usiloval o proniknutí k hlubší příčinné souvislosti historie-

⁶ Str. 477.

⁷ Viz Dušan Třeštík, op. cit., 77n.

⁸ Citace podle D. Třeštika, op. cit., 77.

⁹ Po prvním vydání *Chroniky* v německém originále roku 1531 u Georga Rhawa ve Vitemberku následovalo množství vydání německých, latinských i v národních jazycích (z nichž na prvním místě stojí čeština — už roku 1541 vydal Burján Sobek z Kornic svůj překlad v Litomyšli u Alexandra Aujezdského), takže s asi 100 různými vydáními se Carionův spis stal jednou z nejvydávanějších knih 16. století. Sobek překládal z latinského překladu Hermanna Bonna vydaného r. 1537 v Antverpách a téhož roku v Halle; Sobkovou pravděpodobnou přímou předlohou bylo hallské vydání. Některé z pozdějších latinských vydání bylo předlohou Veleslavínovi, který ovšem při své práci měl před sebou i verzi Sobkovu. Srov. mou studii *Carionova Chronica v českých překladech*, Sborník prací FF BU 1979, A 27, 213—221.

¹⁰ Str. 477—478.

kých událostí, např. v předmluvě ke *Kronikám dvěma o založení země české*.¹¹

Co se týče funkce „kroniky“ a „historie“ v dějepisném slova smyslu, byla odborná, zábavná a moralistní, spisy tohoto druhu poskytovaly historický výklad, beletristické vyprávění a moralistní poučení. Z dnešního hlediska plnily funkci historického výkladu, historické beletrie a mravoučného spisu, není tedy správné měřit staré „kroniky“ a „historie“ pouze kritériem dějinné pravdivosti.¹² V různých dobách se do rámců „kronik“ a „historií“ začleňovaly a v různé míře jim jako prameny sloužily žánry různého původu i zaměření, jako genealogie, paměti, biografie¹³ (i autobiografie), platí to aspoň zčásti také pro literaturu legendickou, hagiografickou, cestopisnou i jinou, jež nezřídka obsahovala pasáže rázu dějepisného. V některých případech jde dokonce o překrývání určitých žánrů s „kronikami“ a „historiemi“, jako tomu bývá u análů, letopisů, kalendářů a efemerid. Rozdíl se tu někdy stírají, i když *anály* a *letopisy* podávaly zpravidla stručné, někdy heslovité záznamy, a v *kalendářích* měly být po dnech, týdnech a měsících zaznamenány události významné z hlediska autora a jeho publika, a proto v nich vedle událostí historicky důležitých nacházíme i události druhořadé, viděné „z žabí perspektivy“. Jak je zřejmé z titulu spisu Prokopa Lupáče z Hlaváčova *Rerum Bohemicarum ephemeris sive Kalendarium historicum* z r. 1584, stíral se rozdíl také mezi *kalendářem* a *efemeridou*, která však měla být kalendářem astronomickým s předem vypočteným postavením hvězd na každý den. — Konečně pokud jde o tvarové zařazení „kronik“ a „historií“, převažuje forma prozaická, i když právě verš bývá jedním ze znaků uvědomělého tihnutí k uměleckosti.

Termínu „kronika“ nebo „historie“ se vedle spisů s historickou tematikou užívalo nezřídka i pro spisy beletristické. Bylo tomu tak zejména od doby renesance, kdy se mezi dějepisem a beletrií stále ještě nepociťoval zřetelný předěl. Byly zde ostatně vzájemné vazby, neboť „kroniky“ nebo „historie“ v dějepisném významu obsahovaly pasáže beletristické, a naopak „kroniky“ nebo „historie“ ve významu rozprávek obsahovaly pasáže historické nebo přímo z historických či pseudohistorických prací převzaté. Z tohoto hlediska si pozornosti zasluhují různé boccacciovské novely, rozprávky o ženách veskrze mravných, ale nevině osočených a později ospravedlněných, o hrdinech měšťanských a lidových, kolem nichž se postupně cyklozovaly další „kroniky“ a „historie“, aj. Vedle samostatně existujících rozprávkových „kronik“ nebo „historií“ se v době renesance objevují „kroniky“ nebo „historie“ začleňené do literárních děl. V nich se mnohdy odlišují od ostatního textu (zejména náboženského) svým světským obsahem a úsilím o překonání středověkého ilustrování obecné pravdy charakterovou individualizací s ade-

¹¹ Srov. v mé monografii *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha 1962, 20n.

¹² Viz přístup obrozenských badatelů Gelasia Dobnera (*Venceslai Hájek a Libočan Annales Bohemorum* [...], 6 sv. v I. 1761—1782), Františka Palackého (*Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*, 1830) aj.

¹³ Právě životopisy, ve středověku hlavně životy světců, bývaly často označovány slovem „historia“ („historie“). Z jiných významů tohoto termínu ve středověku uvádím ještě význam rýmovaného officia, srov. Jan Vilikovský, *Pisemnictví českého středověku*, Praha 1948, 57—59.

kvátním mravním hodnocením. Obával-li se autor, že interpolací kroniky by jeho dílo bylo narušeno jako svěbytný celek, vložil někdy samostatnou kroniku nebo historii aspoň do jeho průvodních pasáží (do dedikace, předmluvy, závěru apod.). Interpolace tohoto typu jsou důkazem autorova širokého kulturního rozhledu, zvláště byla-li „kronika“ nebo „historie“ ve významu beletristické rozprávky vložena do díla cizí geneze nebo byla-li vybrána z díla cizojazyčného, které do té doby ještě nebylo zcela ani zčásti přeloženo do příslušného domácího jazyka.

Připomeneme si aspoň několik názvů z české literatury (ale s podobnou tematikou se setkáváme i v řadě jiných literatur — v německé, francouzské, ze slovanských především v polské aj.): *K r o n i k a o Pyrámovi a Tysbě*, [. . .] *o Alexandrovi*, [. . .] *o Apolloniovi, králi tyrském*, [. . .] *o Joviánovi, králi římském*, [. . .] *o císaři Oktaviánovi*, [. . .] *o té poctivé a šlechtné pani Lukrecii, Kronika sedmi mudrců, Kroniky dvě — první o Štilfrídovi, knížeti a pánu českém, druhá o Bruncoikovi, Kronika o smutném skončení Gviškarda a Sigismundy*, [. . .] *o Cimonovi hlupém, skrze milost přemisterné vycvičeném, Kronika utěšená o jednom znamenitém měštěninu římském jménem Dionidesovi a o Brigitě, manželce jeho, Kratochvilná kronika o trpělivé Kryzeldě (též o Valtrovi a Kryzeldě), Kronika kratochvilná o ctné a šlechtné panně Meluzině, Summovní kronika velmi pěkná o silném Rohovém Sajfrídovi; H i s t o r i e o Jozefovi Egyptském*, [. . .] *o Jidášovi Iškariotském*, [. . .] *o sv. Eustachiovi*, [. . .] *o Theofilovi*, [. . .] *o hraběti Jindřichovi*, [. . .] *o Tamerlanovi, králi tatarském, Velmi pěkná [. . .] historie o [. . .] pfalc-hraběnce Jenovetě, Velmi utěšená historie o krásné Mageloně, Historie o bratru Janovi Palečkovi*, [. . .] *o Enšpiglovi*, [. . .] *o životě doktora Jana Fausta, Historie velmi pěkná o jednom znamenitém rytíři jménem Galmy, Historie příkladná o jednom mláďenci, kterýž u pána Štěstí sloužil a potom s Neštěstím nevoli začal, Historia kratochvilná o jednom sedlském pacholku a o poběhlém židu, Směšná historie o třech znamenitých taškářích aneb zlodějích atd. Hrdiny těchto „kronik“ a „historií“ jsou postavy z antiky, z bible a z církevní historie, ze středověku i renesance, postavy s charakterem konzervativními i progresivními. V souvislosti s nimi je třeba si uvědomit, že zábavná tematika se prosazovala velmi těžce. Ještě ve větší míře to platí pro tematiku milostnou, pokládanou dlouho za hříšnou. Teoretické východisko kronikářské tvorbě s milostnou a v širším smyslu renesanční tematikou poskytl české literatuře Mikuláš Konáč z Hodiškova roku 1509 doslovem ke svému překladu první novely pátého dne *Decameronu* (překládané nikoli z Boccacciova originálu, nýbrž z latinské verze Filipa Beroalda staršího). Na svou dobu odvážně zde Konáč klade milostné příběhy renesančních „kronik“ do stejné roviny s erotickými náměty ze *Starého zákona* a prohlašuje, že budou-li zamítány světské spisy s milostnou tematikou, měla by být odmítnuta („potupena“) také „svatá písma“. Je zde sice využito Beroaldovy pasáže *Oratio habita in principio enarrationis Propertii, continens laudes amoris*, nicméně správně chápání originality v tehdejší literatuře nám dovoluje vysoko ocenit Konáče, obhajujícího právo spisovatele vybírat si svobodně tematiku a nezastavovat se ani před těmi látkami, v nichž se dosud viděl hřích proti 6. a 9. přikázání nebo aspoň nabádání proti těmto přikázáním.¹⁴*

Nad rozprávkovými „kronikami“ a „historiemi“ období renesance se nabízí

otázka, jaký obraz člověka podávaly. Nepochybně je to obraz značně různorodý. Nás samozřejmě musí zajímat takový charakter literárních postav, který míří kupředu, který mohl soudobému pokrokovému čtenáři nebo posluchači zrcadlit jeho postavení, zájmy a aspirace. Míním obraz nebojácného člověka, nsvázaného náboženskými předpisy a předsudky, spoléhajícího se na své ruce a na svůj rozum.¹⁵ Tento obraz v literatuře, prosycené až do renesance náboženskou ideologií, krystalizoval pomalu a obtížně. Přesto v evropských literaturách etapy renesance získávaly postupně oblibu některé postavy a zároveň i určité látky s ústředními postavami, kolem nichž se pak vyprávění cyklizovala. Mám na mysli především Ezopa (především proto, že se tento antický obraz objevuje v evropských středověkých literaturách už v době vrcholného feudalismu), onoho vtipného otroka, který svou moudrostí převyšuje otrokáře. K Ezopovi nejbližší má Markolt, a to původem také ve staré kultuře a ovšem i bystrým vtipem a vnějškovou podobou. K nim se přiřazuje Enspígl svou sounáležitostí s vykořisťovanými (v tomto případě už z plebejské vrstvy chudých řemeslníků vykořisťovaných bohatými měšťany — cechovními mistry a majiteli dílen), postava německého původu zdomácnělá ze slovanských literatur nejvíce v polské literatuře, v níž figuruje nejčastěji pod jménem Sowizrał. Stejnou funkci jako Markolt, tj. funkci panovníkova rádce, plní také český Paleček, jehož mravní opravdovost vychází z důsledného mravního patosu husitského a z husitského úsilí o sociální spravedlnost. Do této linie se řadí i Fortunatus z knížky od původu německé, ale některými svými motivy pramenící jinde a hlavně v dalším vývoji různě adaptované, patří sem mj. i Faust jako typ humanisticky zvědavého člověka, který je ochoten obětovat všestrannému poznání i světským radostem všechno — majetek, tělo i duši, tedy i tu substanci, kterou středověk v duchu výkladu vševládající teologie pokládal v lidské existenci za nejcennější, protože byla „nesmrtelná“.

Literatura s uvedenými ústředními postavami se často dostávala do opozice k tradiční i nově vznikající tvorbě náboženské. Argumentace proti světské produkci „kronik“ a „historií“ nevycházela pouze z náboženských a moralistických pozic, ale tato četba byla také nezřídka odsuzována jako vzdálená skutečnému životu, jako četba podávající vymyšlené příběhy neexistujících osob. Proti světským „kronikám“ a „historiím“ horlil kazatelé různých vyznání, a dokonce žádali zákaz jejich vydávání.¹⁶ Svou roli v odsudcích hrálo i vlastenecké zaujetí, poukazující v slovanském prostředí nejednou na cizí, zejména německý původ této tvorby. Avšak slovanský čtenář nebo posluchač uvedené látky jako cizí nevnímal, protože bývaly pro slovanské prostředí adaptovány. Různorodé a mnohotvárné adaptace vedly pak ke zlidovění látek a postav, jak dokazují jednak četné reedice „kronik“ a „historií“ v tzv. knížkách lidového čtení, jednak projevy ústní lidové slovesnosti.

Za zmínku ještě stojí, že „historií“ nebo „kronikou“ se někdy označoval

¹⁴ Srov. Milan Kopecký, *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, Praha 1962, 77—78.

¹⁵ Srov. k tomu Ingeborg Spriewald — Hildegard Schnabel — Werner Lenk — Heinz Entner, *Grundpositionen der deutschen Literatur im 16. Jahrhundert*, Berlin und Weimar 1972.

¹⁶ Viz Jaroslav Kolár, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Praha 1960, 24—25.

i cestopis. Tak např. Jean de Léry je autorem cestopisu *Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil, autrement dite Amerique* (La Rochelle 1578), který byl vytištěn několikrát, a to v latinském překladu *Historia navigationis in Brasiliam, quae et America dicitur* (poprvé v Ženevě 1586) a o něco později (1593) i v překladu německém. Nás zajímá především, že i v českém překladu, pořízeném českými bratry Pavlem Slovákem a Matějem Cyrem r. 1590 a ve své době nevytištěném,¹⁷ zůstal termín „historie“ — *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*. Ovšem i do cestopisů byly vkládány krátké epizodické „historie“ a „kroniky“ ve významu zábavných rozprávek většinou s mravoučnou tendencí, jak si to pochvaluje Veleslavín v předmluvě k překladu Buntingova *Itineraria* z r. 1592: Bunting prý své zeměpisné výklady „rozličnými a utěšenými historiemi doplnil a pěkně vysvětlil“. Zároveň se v pracích tohoto typu mísí poučení zeměpisné s dějepisným, jak o tom svědčí vedle zmíněného veleslavínského *Itineraria sacrae scripturae, to jest Putování svalých také veleslavínská edice* (z téhož roku) Adrichomiova *Vypsání města Jeruzaléma a předměstí jeho* a ovšem také různé „kosmografie“ typu *Kosmografie* Sebastiana Münstera, kterou do češtiny uvedl Zikmund z Púchova r. 1554, a dále je toto míšení několika výkladových vrstev dosvědčováno také tzv. *Kronikou tureckou*, *Kronikou židovskou* aj. I když tyto uvedené a jiné podobné spisy mají vždy určité meritum v dějepise nebo zeměpise, přece plnily nejen funkci dějepisu nebo zeměpisu a cestopisu, ale i funkci teologie, dějin umění, archeologie, etnografie, svého druhu sociologie a jiných disciplín na příslušné dobové úrovni, současně ovšem i funkci beletrie. Synkretismus funkcí je tedy charakteristickým rysem „kronik“ a „historií“ v literaturách doby renesance a v podstatě i v literaturách epochy feudalismu vůbec.

„Kronika“ a „historie“ patří k vývojově důležitým žánrům starých literatur. O jejich perspektivnosti svědčí mj. fakt, že spisy takto označované s obsahem dějepisným upravovaly cestu novodobé historické beletrie, spisy s významem zábavných rozprávek zase cestu novodobé tvorbě povídkové a novelistické.

„CHRONIK“ UND „HISTORIE“ ALS LITERATURGENRES DES ZEITALTERS DER RENAISSANCE

Der Verfasser verfolgt zunächst die Bestimmungen der Termini „Chronik“ und „Historie“ in antiken, mittelalterlichen und humanistischen Literaturtheorien und stellt fest, daß sie für das Studium der wichtigen Frage des Genres in den alten Literaturen verhältnismäßig wenig genutzt werden können. Die literarische Praxis zeigt, daß beide Termini ursprünglich für Schriften mit historischer Thematik, später auch für belletristische Schriften verwendet wurden. Was Schriften mit historischer Thematik anlangt, entsteht im Zeitalter der Renaissance zwischen den beiden Termini ein Unterschied qualitativen Charakters: als „Historie“ werden vor allem Schriften mit hohem fachlichem Niveau, als „Chroniken“ dagegen die übrigen historischen Bücher bezeichnet. Im Vergleich zum Frühfeudalismus kommt es hier zu einer gewissen Verschiebung, damals lag der Unterschied zwischen „Chronik“ und „Historie“ vor allem im Stil: der Stil der „Chronik“ war einfach, der Stil der „Historie“ dagegen geziert. — Bei „Chroniken“ und „Historien“ löst

¹⁷ K vydání jej připravili až Quido Hodura a Bohuslav Horák, Praha 1957.

der Autor die Frage, was für ein Bild des Menschen sie wiedergeben. Es war ein sehr verschiedenartiges Bild. Der Verfasser konzentriert sich vor allem auf solche literarische Gestalten, die dem zeitgenössischen Publikum seine eigene Stellung, seine Interessen und Aspirationen widerspiegeln konnten. Es war das Bild eines furchtlosen Menschen, der nicht durch religiöse Vorschriften und Vorurteile gebunden war, der seinen Händen und seinem Verstand vertraute. Die Literatur dieses Typs geriet dann in Opposition zum traditionellen und auch zum neu entstehenden religiösen Schaffen.

Die „Chronik“ und die „Historie“ gehören zu den entwicklungsmäßig wichtigen Genres der alten Literaturen. Ihre perspektivische Produktivität wird unter anderem durch die Tatsache bewiesen, daß diese so bezeichneten Schriften mit geschichtlichem Inhalt der neuzeitlichen historischen Belletrie den Weg ebneten, und diejenigen, die den Charakter unterhaltsamer Geschichten hatten, wieder den neuzeitlichen Erzählungen und Novellen den Weg bereiteten.